

Kuoleman kasvot

■ PIRJO KORKIAKANGAS

Bo Lönnqvist: *Dödens ansikte – Tro och sed bland herre och folk.* Scriptum 2013.

Bö Lönnqvist johdattaa hienossa kirjassaan lukijan monipuolisen ja tulkintoja tarjoavan aineiston kautta esiteollisen ajan suomalaiseen kansanomaiseen kuolemankulttuuriin: mitä kuolema merkitsi, millaiseksi kuolema käsitettiin, miten siihen suhtauduttiin, miten kuolleet saatettiin pois elävien maailmasta. Monien kuolemaan liittyvien kansanomaisten käsitysten, uskomusten, riittien ja rituaalien juuret ovat kaukana menneisyydessä, esikristillisessä traditiossa. Teoksen kiehtovuus nojaa historiallisten, ajas-

ta toiseen liikkuvien esimerkkien runsauteen ja elävään esittämiseen. Menneiden aikojen tavat, käsitykset ja uskomukset, fantasiatkin, alkavat elää lukijan mielessä ja vertautua nykyajan medikalisoituneisiin kuoleman kohtaamisiin ja kuolemisen käsittelyyn.

Teos perustuu suurelta osin Lönnqvistin vuonna 1967 toteuttaman kyselyn ”Traditioner om Död och begravning” vastauskirjoituksiin. Svenska litteratursällskapet Folkkultursarkivet lähetti kyselyn arkistonsa vastaajille. Kyselyn esikuvana olivat Louise Hagerbergin teoksessaan *När döden gästtar* (1937) käsittelemät teemat, joista muokattiin kuolemaa prosessina käsittelevä kysely, jonka aihepiirit alkoivat kuoleman enteistä ja päättyivät vainajan kuolemanjälkeiseen kummitteluun. Kyselyyn vastasi yli 70 vuosina 1880–1920 syntyntä kirjoittajaa, jotka kertoivat omista tai vanhemmilta ikäpolvilta kuulemistaan kuolemaan liittyvistä kokemuksista, käsityksistä ja uskomuksista. Kirjoittajista suurin osa asui maaseudulla Suomen ruotsinkielisellä rannikkoseudulla, heistä monet Lönnqvist kertoo tunteensa henkilökohtaisesti, osaa hän on myös haastatellut. Monet olivat vastanneet aikaisempiinkin arkiston lähettämiin kyselyihin, jotkut kirjoittivat myös paikallislehtiin tai kotiseutuyhdistysten julkaisuihin. Kyselyyn vastanneita voi perustellusti pitää paikallisen historian ja perinteen tuntijoina.

Teoksen jälkisanoina Lönnqvist tarkastelee analysoiden vastaajien kirjoituksia erityisenä kerrominnan ja muistelun genrenä, jolla on oma esittämistapansa, omat tyylilliset piirteensä sekä tarkoitus kertoa kokemastaan ja tietämästään

jonkun toisen laatiman kehyksen pohjalta. Kirjoittajat kertovat omaa kokemuksellista historiaansa, joka sellaisenaan on heille autenttista. Kuoleman kohtaaminen on ollut jatkuvasti läsnä heidän elämässään. Kertomuksiin sisältyy paljon myös uskomuksellista kansanperinnettä, folklorea, josta kertoessaan he tuottavat rekonstruktioita, eivät menneen kopioita. Muistot ja niiden tulkinnat muuntuvat ajan ja tilanteiden mukaan. Kertojat päättävät itse, mitä kertovat, eikä tutkijan ole mahdollista tietää, mistä he vaikenevat tai mitä unohtavat.

”Herrasväen”, aatelisten ja kunnikaallisten kuolemaan liittyvää tapakulttuuria Lönnqvist esittelee ja analysoi historiallisten lähteiden, päiväkirjojen ja muistelmien perusteella. Oman lisänsä teokseen tuo taidolla valittu runsas kuvitus. Vaikka teoksen pääosassa on suomenruotsalainen kuolemankulttuuri, voi sen etnologis-antropologisena tutkimuksena katsoa koskevan suomalaista, jopa eurooppalaista, kuoleman kohtaamista historiallisessa perspektiivissä.¹

Läpi teoksen kulkee ajatus kuoleman Janus-kasvoisuudesta. Kuolemalla ei säästy kukaan, siksi sitä piti kohdella kunnioittavasti. Kuolema oli pelätty, toisaalta toivottu, odotettu vieras vapauttajana ja porttina parempaan elämään. Kuolleella oli valtaa jälkeensä jääneisiin, vainaja saattoi palata elävien pariin eri tavoin huolimatta

ta rituaaleista ja riiteistä, joilla paluuta yritettiin estää. Kuolleen sielu oli vapautettava maallisen olomuotonsa kahleista. Erityisesti ennen siunattuun maahan laskemista vainaja oli pelottava ja vaarallinen. Kaikki, mikä oli ollut kosketuksissa vainajaan, muuttui myös uhkaavaksi ja pelottavaksi. Kuolemaan liittyvässä toiminnassa limittyivät vanhat uskomukselliset traditiot ja kirkolliset käytännöt.

Kuolleen valmistaminen viimeiselle matkalleen ja saattaminen ”toiseen maailmaan” tapahtui erilaisten riittien ja rituaalisten juhlien avulla. Kuolema oli rajan ylitys, siirtymäriitti. Uskottiin, että rituaalien toteuttamisella voitiin vaikuttaa vainajan siirtymiseen pois elävien maailmasta ja toisaalta palauttaa jälkeen jääneille elämänvoima.

Maaseudulla vainaja asetettiin erityiselle ruumislaudalle, joka oli talouden kammottavin esine, ja vietiin riiheen tai johonkin muuhun ulkorakennukseen odotamaan arkun valmistumista. Pian kuoleman tapahduttua sukulaiset, ystävät ja naapurit kävivät tervehdimässä lähiomaisia ja katsomassa vainajaa. Eräiden kertojien mukaan jotkut jopa päivittäin arvioidakseen, oliko vainaja kaunis vai taudin runtelema tai oliko kuolema jo jättänyt jälkensä. Kuolema oli pääroolissa, se oli vastaanotettava kunnioitettuna vieraana.

Arkun valmistuttua vainaja varustettiin viimeiselle matkalleen ja laskettiin arkkuun. Kuolleen pukeminen ja varustaminen muutti tavanomaiset asiat ja esineet maagiseksi, ikään kuin kuolemattomuuden symboleiksi. Lönnqvistin mukaan kuolema estetisoitiin, sen tuli näyttää kauniilta ja rauhoittavalta. Nuorena kuollut, raskaana ollut

1 Svenska litteratursällskapet i Finland palkitsi 5.2.2014 professori Bo Lönnqvistin suomenruotsalaisen kulttuurin pitkäaikaisena ja tuotteliaana tutkijana ja talentajana. Palkitsemisperusteissa mainitaan myös hänen teoksensa *Dödens ansikte – Tro och sed bland herre och folk* (2013).

nainen puettiin mustaan morsiuspukuunsa, kasvuikässä olleet lapset parhaimpiinsa, pienet lapset varustettiin lapsin ja villasukin, jotta he eivät jäisi niiden puutetta itkemään. Kultasormukset poistettiin, koska ne sormessaan vainaja ei voinut levätä rauhassa arkussaan. Huone, johon vainajan arkku tuotiin, koristeltiin. Kun vainaja oli laskettu arkuun, vietettiin rituaalinen erojuhla laulaen ja rukoillen. Vainaja oli juhlan keskipisteenä. Erojuhlan jälkeen vainaja kuljetettiin haudattavaksi, mikä yleensä tapahtui noin viikon kuluttua kuolemasta. Kirkkomaalla kuollut luovutettiin kirkon valtaan, eikä vainajalla haluttu enää olevan paluuta kotiinsa. Lönnqvistin tulkinnan mukaan erojuhla oli hautajaisia merkittävämpi.

Kirkkomaalta palattua järjestettiin rituaalinen muistojuhla, hautajaispidot, runsaine juomineen ja ruokineen. Maaseudulla juhla oli kollektiivinen ja yhteisöllinen, yleensä koko kylä osallistui vainajan muistamiseen. Tunnelma oli jo keveämpi kuin ennen vainajan hautaamista. Pidot saattoivat kestää useita päiviä, ja ne vieraat, joilla oli karjaa huollettavana, palasivat juhliin työnsä tehtyään tai seuraavana päivänä. Varallisuus sääтели muistojuhlan luonnetta ja tarjontaa, köyhimmillä niihin ei ollut juuri mahdollisuutta. Muistojuhlassa palattiin rituaalisesti takaisin elämään, johon vainajalla ei enää ollut osuutta. Juhla oli elossa olevien juhla, vaikka kuollutta muisteltiin ja hänen kunniaukseen pidettiin puheita ja juotiin maljoja.

Pelko kuolleen palaamisesta elävien pariin vaati rituaalinsa, joilla sitä pyrittiin estämään. Varotoimiin ryhdyttiin heti kuoleman tapahduttua. Vainajan silmät esi-

merkiksi suljettiin, ettei hän pääsisi katsomaan itselleen seuraajaa, seuraavaksi kuolevaa. Jos jotain tarjottavaa jäi muistojuhlista, se oli piilotettava, ettei talossa pian vietettäisi seuraavia hautajaispitoja. Toisaalta aina eivät kuolemansa jälkeen näyttäytyneet vainajat olleet pelättäviä tai pahoja. Teoksen mukaan aika yleisesti oli uskottu, että vainajat vierailevat kodeissaan joulun aikaan. Jouluyönä oli jätettävä kynttilä palamaan ikkunalle, jotta vainaja löytäisi perille. Jos kynttilä sattui sammumaan kesken yötä, joku perheen jäsenistä tulisi kuolemaan seuraavana vuonna

Kuolemaan liittyneitä rituaaleja ja niiden toteuttamista säätelivät valta, kunnia, status ja taloudellinen tilanne. Rahvaan vainajat saatettiin hautaan yksinkertaisesti, kuitenkin mahdollisimman runsaan pitotarjoilun myötä. Kaikkein köyhimmillä ei ollut edes hautapaikkaa, vaan heidät peiteltiin yhteishautaan. Porvareilla oli mahdollisuus jo näyttävämpiin juhallisuuksiin ja aateliset ottivat mallia kuninkaallisista hautajaisista. Kuoleman, hautajaisten ja muistojuhlien rituaalien tarkoituksena oli pitää koossa elämää, jonka kuolema oli keskeyttänyt. Kuolema koettiin kollektiivisesti, rituaalien avulla asetettiin raja elämän ja kuoleman välille sekä palautettiin yhteisön tasapaino.

Teoksessa kertojille on annettu heidän ansaitsemansa ääni, runsaat aineistoexamplesit tekevät kuoleman lukijalle eläväksi, rakentavat sille ”kasvot”. Kirjoittajan analyysit ja tulkinnat liittävät kertojien ja historiallisten lähteiden kuvaukset yleisempiin teoreettisiin kehyksiin. Teos osoittaa, kuinka tärkeää on tallentaa perinne-

tieteellistä muisteluaineistoa. Traditioihin ja menneisiin aikoihin liittyvät aineistot eivät ole kertakäyttöisiä ja vain keruuaikaansa ja -yhteyteensä sitoutuneita. Niiden analysointi vuosikymmenien jälkeen uusien silmin ja menetelmin voi olla ajatuksia herättävää ja tutkimuksellisesti uutta luovaa, kuten kirjoittaja itsekin toteaa. Kyselyihin vastaajat eivät tuota historiallista dokumenttitietoa, heidän kertomuksensa ovat kokemuksellisia ”matkoja elämään”, elämäkokemuksen myötä kuultua ja omaksuttua, oman kotiseudun tai paikallisyhteisön tuntemukseen perustuvaa ja jo kerrottaessa tulkittua. Kuitenkaan ilman niitä sekä niiden taidokasta analyysia ja tulkintaa ei tätäkään teosta olisi kirjoitettu.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston etnologian professori.